

Miejsce Izraela w teologii fundamentalnej Łukasza Kamykowskiego

Bez wątplenia jedną z największych przygód intelektualnych i duchowych chrześcijańskiej teologii w nowożytności było poszukiwanie historycznych źródeł dotyczących osoby, misji, samorozumienia i działania Jezusa z Nazaretu. Zapoczątkowany niegdyś w Niemczech projekt badawczy przeniósł ostatnio swój punkt ciężkości do języka angielskiego. Warto zauważyć, że najnowszy trend badawczy wspomnianego projektu polega na odkrywaniu żydowskich korzeni Jezusa (tzw. *Third Quest*¹). Biorąc pod uwagę zawiłe i niejednokrotnie dramatyczne losy relacji chrześcijańsko-żydowskich, trzeba stwierdzić, że owo trzecie poszukiwanie należy do jednej z najważniejszych idei współczesnej teologii. Niestety badania w tym obszarze toczą się przede wszystkim w dziedzinie egzegezy i teologii biblijnej. Ich rezultaty rzadko i nielicznie trafiają do monografii poświęconych teologii dogmatycznej czy też fundamentalnej. Do tych

1 Najbardziej emblematiczną monografią w tym nurcie wydaje się: J. P. Meier, *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus*, vol. 1–5, New Haven, London 1991–2016.

wyjątków zaliczyć należy prace takich autorów, jak Matthew Levering², Lawrence Feingold³, Mark S. Kinzer⁴, Helmut Hoping⁵.

Wspominam o tym wszystkim, by tym bardziej podkreślić znaczący wpływ działalności naukowej i publikacji ks. prof. Łukasza Kamykowskiego, który znaczną część swojej pracy i badań naukowych, jako teolog fundamentalny, poświęcił zagadnieniom związanym z chrześcijańskim rozumieniem tajemnicy Izraela. Niniejszy przyczynek jest próbą zarysowania tej problematyki, idąc po śladach, które wyznaczył krakowski teolog.

Pod szczególną uwagę zostaną tutaj wzięte trzy istotne monografie, jakie ks. Kamykowski poświęcił zagadnieniom powiązanym z rozumieniem Izraela. Wypada rozpocząć od jego autorskiej prezentacji poglądów Charlesa Journeta na temat relacji i związków Izraela i Kościoła, która stała się podstawą habilitacji krakowskiego teologa⁶. Praca ta – jako rozprawa habilitacyjna – odznacza się analitycznym charakterem. Poglądy Kamykowskiego z oczywistych względów nie odgrywają w niej większej roli, ale jednocześnie jest to praca będąca punktem wyjścia dla dalszych badań, w których dominuje autorski punkt widzenia, oczywiście będący zawsze w relacji do innych źródeł. Pracą wyrażającą autorską syntezę prezentowanego zagadnienia jest publikacja powstała trzy lata po habilitacji (1993), a więc w 1996 roku, jako owoc wykładu monograficznego próbującego przedstawić zarys całości zagadnień powiązanych z Izraelem. „*Cały Izrael*”⁷, jak została ona zatytułowana, pozostaje w żywotnym, organicznym związku z habilitacją. Trzecia książka to suma nauczania Kościoła na temat Żydów

2 M. Levering, *Engaging the doctrine of Israel. A Christian Israelology in dialogue with ongoing Judaism*, Cascade Books, Eugene 2021.

3 L. Feingold, *The Mystery of Israel and the Church*, vol. 1–3, Miriam Press, St. Louis 2010.

4 M. S. Kinzer, *Zgłębiając własną tajemnicę. Kościół w mesjańskiej myśli żydowskiej*, Bratni Zew Wydawnictwo Franciszkanów, Kraków 2017.

5 H. Hoping, *Jesus aus Galiläa – Messias und Gottes Sohn*, Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien 2019.

6 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół według Charlesa Journeta*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1993 (Rozprawy Habilitacyjne, 3).

7 Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”. *Ku katolickiej wizji Izraela i Żydów*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1996 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 2).

i ich religii. Opublikowana pierwotnie jako dwutomowa pozycja⁸, a ostatnio wznowiona w jednym woluminie⁹, jest dokładną analizą wszystkich najważniejszych dokumentów historycznych zawierających chrześcijańskie rozumienie Izraela. Wszystkie te trzy monografie, w dużej mierze ze względu na swoją merytoryczną zbieżność, zostaną potraktowane symultanicznie i omówione wspólnie. Już teraz trzeba jednak stwierdzić, że pierwsza z nich pozostaje najważniejsza, to ona bowiem wyznacza wszystkie kierunki badań interesującej nas tu problematyki. Dwie późniejsze dodatkowo odznaczają się większym nakierowaniem na dydaktykę: „*Cały Izrael*” i *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej* są wyraźnie pomyślane jako pomoce dydaktyczne: pierwsza książka powstała w ferworze wykładów, druga stanowi jej rozwiniętą, bardziej systematyczną i wzbogaconą o nowe materiały wersję.

Zarys metody studium poświęconego Journetowi

Metoda rozprawy habilitacyjnej ks. Kamykowskiego i jej struktura odznaczają się dużą dozą oryginalności. Na wstępie trzeba zaznaczyć, że zainteresowania krakowskiego teologa obracają się wokół zagadnień swoistych dla teologii fundamentalnej. Już we wstępie omawianej rozprawy jej autor zaznaczył szczególny obszar zagadnień właściwy dla teologii fundamentalnej, który może i powinien zostać odniesiony również do teologicznych chrześcijańskich badań nad fenomenem Izraela.

Zagadnienie Izraela w szczególny sposób interesuje też teologię fundamentalną i to również z wielu tytułów traktat o objawieniu musi zwracać uwagę na pierwszego adresata tego Bożego daru i na relację łączącą dawne objawienie z objawieniem

8 Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, cz. 1: *Historia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2017 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 39); Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, cz. 2: *Perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2019 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 42).

9 Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2022.

przyniesionym przez Chrystusa we własnej osobie. Traktat o znakach wiarygodności nie powinien pomijać milczeniem znaku, jaki stanowi lub przynajmniej stanowił do czasów Chrystusa ten lud jedyny co do swoich religijnych dziejów. A czyż sam Chrystus może być uwiarygodniony bez zrozumienia jego pierwszego kontekstu socjologicznego, kulturowego, religijnego? Dalej i traktat o kościele wydaje się nie do pomyslenia, zwłaszcza odkąd pojęcie ludu Bożego nabrało tej wagi, jaką z nim związała konstytucja *Lumen Gentium*, bez pogłębionego studium jego związku z tym ludem który pierwszy został określony tą nazwą, z tą szlachetną oliwką, czy też może z tym bezpłodnym w ligowcem o obliczu duchowym nie tak łatwym do uchwycenia na kartach Nowego Testamentu wreszcie przy nowym otwarciu na dialog ze światem religii niechrześcijańskich z jakim obrazem partnera można podejmować dialog w tym szczególnym przypadku, gdzie widać tyle głębokich zbieżności i tyle cieni nieprzyjazni sięgającej samych początków¹⁰?

Nietrudno chyba zauważyć, że w centrum zainteresowania ks. Kamykowskiego znalazł się fenomen Izraela i jego lokacja w przestrzeni zagadnień właściwych teologii fundamentalnej. Dzieje, natura, przeznaczenie Izraela podpadają pod przedmiot zainteresowań nie tylko szeroko rozumianej biblistyki, lecz także i teologii systematycznej, również w tym jej punkcie, który, jak podkreślił autor, dotyczy uwiarygodnienia chrześcijaństwa. Na ile teologia fundamentalna zajmuje się rzeczywistością Kościoła w jego duchowo-historycznej konstrukcji, na tyle musi ona włączyć w swoje rozważania fenomen żydowski. Nie chodzi tu jedynie o wiarygodność samego przesłania chrześcijańskiego, w jego ciągłości i nieciągłości z żydowskimi korzeniami, ale o pogłębione duchowe zrozumienie samej natury kościoła i objawienia, któremu ów kościół służy i które nieustannie głosi. Należy zatem z całą powagą stwierdzić, że szczegółowe badania poświęcone teologicznej wizji Izraela u Journeta wpisały się u Kamykowskiego w szerszą wizję teologii fundamentalnej, a nawet teologii systematycznej.

Kamykowski, idąc za intuicjami swojego mistrza, Réne Latourelle, jednego z najwybitniejszych fundatorów przedsięwzięcia zwanego teologią

¹⁰ Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 9.

fundamentalną, podkreślił, że o ile teologia fundamentalna zajmuje się wiarygodnością objawienia i Kościoła, o tyle w refleksji nad ową wiarygodnością musi zostać uwzględniony moment powiązania tajemnicy chrześcijańskiej z tajemnicą narodu wybranego.

Otóż, chcąc uchwycić wkład tajemnicy Izraela (o ile taka istnieje) do wiarygodności tajemnicy chrześcijaństwa, trzeba mieć jej globalną wizję, trzeba widzieć jej odniesienie do centralnej tajemnicy objawienia Boga w Jezusie Chrystusie; w teologii fundamentalnej będzie więc rzeczą wskazaną wysłuchać najpierw tych, którzy próbowali sprecyzować ogólny pogląd na Izrael w jego relacji do tajemnice objawienia¹¹.

Należy zwrócić uwagę, że autorski projekt Kamykowskiego, którego pierwszym i najważniejszym akordem (kontrapunktem) jest praca o Journecie, wpisuje się w koncepcję teologii fundamentalnej wypracowanej przez jego mistrza, wspomnianego już René Latourella – Kamykowski najwyraźniej czuje się spadkobiercą i kontynuatorem pewnej tradycji uprawiania teologii.

Własna koncepcja teologii Kamykowskiego pozostaje w żywotnym połączeniu z metodą rozumienia Izraela, jaką odkrył on w studium Journeta.

Podejście Ch. Journeta do problematyki Izraela jako podejście teologa systematyka zakłada podwójną bazę: z jednej strony Journet będzie wychodzić z opisu problemu; problemu, jaki staje przed rozumem wzmocnionym światłem wiary dającej dostęp do źródła prawdy zawartego w Objawieniu. Z drugiej zaś strony powinno zakładać jakąś przestrzeń już teologicznie, systematycznie poznaną, jakąś teorię już wcześniej rozwiniętą, pozwalającą teologicznie zinterpretować postawiony problem, włączyć go w ramy systemu teologicznego, spojrzeć nań w jakiejś szerokiej perspektywie obejmującej całość tajemnicy objawionej. Rzeczywiście można bez trudu spojrzeć od tej strony na podejście Journeta do tajemnicy Izraela. Znajdujemy u niego analizę fenomenu żydowskiego takiego jak on się jawi ludzkiej świadomości,

¹¹ Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 11.

jeśli nie wyklucza ona tylko możliwości nadprzyrodzonego misterium w dziejach świata. Analiza ta doprowadza go do wniosku, że zagadnienie postawione domaga się wyjaśnienia teologicznego. Odnajdujemy więc w jego studiach nad Izraelem teorię Królestwa Bożego i historii jego postępów na ziemi, którą rozwinął w swym głównym dziele o Kościele, zastosowana jako generalne tło przedsięwziętego tłumaczenia teologicznego¹².

Zauważmy w tym miejscu jedną prawidłowość natury chronologicznej. Główne dzieło Journeta poświęcone izraelologii powstało – jakże wymownie – w 1945 roku. Swój systematyczny geniusz szwajcarski teolog wyraził jednak nieco później – w trzytomowej eklezjologii *L'Eglise du Verbe incarné*, której poszczególne tomy ujrzały światło dzienne między 1951 a 1969 rokiem. Kamykowski podkreślił, że rozumienie Izraela zakładało u Journeta już wstępne rozumienie Kościoła i że zrodziło się *de facto* w żywole pracy nad historiozbawczym rozumieniem Kościoła, które okazało się niemożliwe bez uchwycenia dynamiki prorocत्व dotyczących przyszłości Izraela. Niemniej pierwszy tom syntezy eklezjologicznej Journeta ukazał się sześć lat po opublikowaniu *Destinées d'Israël*. Trudno nie wysnuć tu wniosku o wzajemnym związku ideowym między eklezjologią a izraelologią Journeta. Zainteresowanie Izraelem zrodziło się z dwóch powodów: po pierwsze rozumienie Kościoła – pierwszoplanowy przedmiot zainteresowań Szwajcara – musi odnieść się do rozumienia przeznaczeń Izraela oraz po drugie wojna i dokonana podczas niej zagłada wzywają i zmuszają do postawienia istotnych pytań dotyczących Izraela, Kościoła oraz ich wzajemnych relacji. To wszystko, cały ten autentyczny zbieg okoliczności sprawia wrażenie, że chociaż zainteresowanie Izraelem wyrosło w horyzoncie Kościoła i jego tajemnicy i jest im niejako podporządkowane¹³, to ostatecznie pogłębione zrozumienie żydowskich *destinées* wywarło na eklezjologii Journeta, szczególnie w dłuższej perspektywie wydania jej ostatniego tomu, ogromny wpływ decydujący o ostatecznym, konkretnym kształcie jego wizji Kościoła.

12 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 103.

13 Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”..., dz. cyt., s. 8–9.

I chociaż izraelologia Journeta pozostaje niejako w cieniu eklezjologii, to jednak jest dla niej radykalnie ważna.

Wypada w tym miejscu powiedzieć parę słów na temat samej struktury opracowania, które składa się z trzech obszernych rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest materialnej i merytorycznej bazie dzieła wielkiego francuskiego myśliciela i teologa – Charlesa Journeta. W tej części swojej rozprawy autor przechodził kolejno dane objawienia, następnie wpływ myśli chrześcijańskiej i żydowskiej, aby w końcu skonstatować stały punkty odniesienia teologii szwajcarskiego kardynała. W drugiej części rozprawy Kamykowski zajął się fenomenem żydowskim w perspektywie teologii dziejów. Zagadnienia, które tutaj go interesowały, to fenomen żydowski oraz losy Królestwa Bożego w perspektywie Izraela i jego wybrania. Trzecia część rozprawy została poświęcona Izraelowi w dramacie odkupienia. Tutaj perspektywę ustawiono przede wszystkim chronologicznie. Autor rozprawy płynnie przeszedł od rozważań poświęconych relacji między Izraelem i ekonomią prawa Mojżeszowego przez medytacje tajemnicy Izraela w wieku Chrystusa obecnego aż po analizy dziejów teologicznych Izraela po Chrystusie, aby w końcu odnieść się do sławnego stwierdzenia, że cały Izrael będzie zbawiony.

Chciałbym zwrócić jeszcze uwagę na wykorzystanie przez ks. Kamykowskiego jego wykształcenia matematycznego poprzez włączenie do analiz Journeta elementów matematyczno-statystycznych. Kamykowski nie ograniczył się jedynie do zestawienia poglądów źródłowych autorów dla Journeta, lecz zestawiał ze sobą liczbę cytatów z poszczególnych dzieł, począwszy od tekstów biblijnych pogrupowanych według ksiąg, z których pochodzą, wyliczając jednocześnie procentowo częstotliwość ich okurencji¹⁴.

Takie podejście stało się ostatnio modne w naukach biblijnych, ale w teologii systematycznej, w tym fundamentalnej, nie jest rozpowszechnione do dzisiaj. W przypadku analizowania tekstów, ich dynamiki historycznej, pochodzenia i rzeczywistego wkładu autorów, taka skrupulatna metoda daje dość dużą, pierwotną, wstępną orientację w materiale badawczym.

14 Por. Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 347–365.

Kamykowski w swoim studium o Journecie jest zatem oryginalny podwójnie: poprzez wprowadzenie w teologię fundamentalną, szczególnie w kwestie uwiarygodnienia chrześcijaństwa, zagadnień związanych z Izraelem, a następnie – bardziej od strony formalnej – poprzez inkorporację swoich umiejętności matematycznych do celów pogłębionej, bardziej szczegółowej analizy tekstów źródłowych.

Izrael jako fenomen, tajemnica i cud

Stałą cechą podejścia Kamykowskiego do zagadnienia chrześcijańskiej, katolickiej izraelologii jest traktowanie Izraela jako fenomenu i tajemnicy. W jego podejściu nie idzie zatem o czysto fenomenalny, historyczny czy też polityczny opis natury i dziejów Izraela. Kamykowski we wszystkich swoich publikacjach poświęconych temu zagadnieniu tworzy teologię *explicite*. Jej zwornikiem i nieusuwalnym kontrapunktem jest intuicja ujmująca Izrael jako tajemnicę. Fenomen Izraela to odsłonięcie jego tajemniczości.

Kategoria tajemnicy jest w tym miejscu czysto teologiczna. Kamykowski nie rozumie tajemnicy przede wszystkim epistemologicznie, czyli jako czegoś niedającego się poznać i wyrazić. Oczywiście taki noetyczny wątek rozumienia tajemnicy jest w jego tekstach obecny i w pewien sposób podstawowy, ale w tajemnicy chodzi jednak o coś więcej. Dla Kamykowskiego tajemniczość Izraela to sposób nazwania i odniesienia się do sensu, jaki zawiera i odśłania się w narodzie wybranym. Tajemniczość to wskazanie, że prawda Izraela wystacza się nie jedynie i nie przede wszystkim w konkretnych dziejach czy też koncepcjach i systemach teologicznych, które prościej czy z większym trudem można opisywać i rozumieć przy użyciu takich czy innych narzędzi badań naukowych, lecz w samym fakcie istnienia tego szczególnego narodu. Co więcej, wydaje się, że owa tajemnica nie dotyczy jedynie percepcji Izraela na zewnątrz, lecz jest cechą składową jego samorozumienia, istnienia, dziejów i przeznaczenia.

Tajemniczość ta wyraża się w tym, co Kamykowski określił za Journetem jako tęsknota. Idąc za intuicjami Journeta, krakowski teolog stwierdził, że realizuje się ona w dziejach jako pewnego rodzaju napięcie występujące między

spójnością i rozproszeniem¹⁵. Obie cechy charakteryzują Izrael w sposób eminentny. Chodzi o tendencję jednoczesnego „przenikania we wszystkie narody i trzymanie się tam niejako na uboczu, ze stałym ukierunkowaniem, bardziej czy mniej świadomym ku Jerozolimie”. Napięcie to oczywiście bywa często kłopotliwe politycznie, nie pozwala bowiem Izraelowi wtopić się bez reszty w struktury polityczne narodów, od których zapożycza on swoją narodowość. Podobnie w dziedzinie ekonomii odślania się fenomen przywiązania Żydów do zysku:

[...] racja psychologiczna, dla której Żydzi mają upodobanie do interesu jest głębsza niż sama nadzieja zysku, wiąże się ona z ich misją przyspieszenia biegu historii aż po ryzyko doprowadzenia jej do stateczności¹⁶.

Niemniej najistotniejszym faktorem tajemniczości Izraela staje się „wytracony z równowagi mesjanizm żydowski”. Mesjanizm jest oczywiście najbardziej życiodajnym strumieniem wzbogacającym Izrael w jego dziejowej dynamice podróży przez historię. Oczekiwanie, tęsknota Odkupiciela naznacza bardziej niż cokolwiek innego całą historię pielgrzymowania Żydów przez świat. Niejednokrotnie oczekiwanie na Mesjasza bywało w ich historii terroryzowane, uziemiane, zwracane ku immanencji i przeobrażane w światowy interes¹⁷.

Czy owa tęsknota, tak właściwa dla sytuacji Izraela w dziejach, wskazuje na jego fundamentalne niespełnienie? Czy niespełnienie to jest częścią tajemnicy Izraela? Kamykowski, podążając za Journetem, dostrzegł trwałość pewnego żydowskiego niepokoju, „niepokoju duszy żydowskiej” stanowiącej aspekt stabilizujący dzieje Izraela. Ten – po części stabilizujący, a zatem pozytywny – niepokój wyznacza kontury tajemnicy narodu wybranego i decyduje o jego paradoksalności. Tajemnica żydowska wyrażona w napięciu, niepokoju duszy, stałym oczekiwaniu na mesjasza jest fundamentalnym paradoksem.

15 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. III.

16 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 113.

17 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 115.

Tajemnica oraz paradoksalność trwającego w napięciu tęsknoty i oczekiwania Izraela są tak wielkie, że Kamykowski – wciąż podążając za Journetem – opisał Izrael za pomocą kategorii cudu¹⁸. Ujęcie takie jest paralelne i odnosi się do zaproponowanego przez Journeta rozróżnienia w chrystologii i eklezjologii dwóch aspektów: misterium i cudu. Osią, wedle której dokonuje się to rozróżnienie, jest linia wyznaczona przez rozum i wiarę. To, co wiara postrzega jako tajemnicę, rozum będzie ujmował jako cud. „Rzeczywistość wcielona” może być zatem ujmowana na dwa sposoby, przez wiarę i rozum. Wiara i jej przecucie tajemnicy jest ujęciem adekwatnym, docierającym do istoty rzeczy. Rozumowe ujęcie teź rzeczywistości dostrzega w niej zaś cud, pozostając tym samym ujęciem nieadekwatnym. Zdaniem Journeta:

Izrael ujawnia wyjątkowe znaki przyciągające uwagę każdego, kto umie patrzeć i „wydawać sąd o wartości”¹⁹.

Te znaki odnoszą zewnątrznie do ukrytej, wewnętrznej tajemnicy Izraela. Journet wyliczył trzy znaki wskazujące na cudowność Izraela, które są istotne na drodze odkrywania jego tajemnicy: monoteizm, nadzieję mesjańską i trwanie. Przede wszystkim monoteizm, zarówno pod względem swojego zaistnienia, swojej genezy, jak i trwałości – pamiętać należy o częstej i silnej konfrontacji z politeistycznych kultami pogańskimi – nie daje się wyjaśnić w sposób czysto naturalny. Cudowna jest również zdolność adaptacyjna monoteizmu żydowskiego, tak widoczna w dynamice przekształceń podstawowych świąt żydowskich²⁰. Cudowność nadziei mesjańskiej dotyczy zaś szczególnego powołania Izraela, jakim jest bycie nośnikiem zbawienia wszystkich narodów²¹. W tym duchu i w bardzo wyjątkowy sposób, zważywszy na podejścia rozpowszechnione w innych religiach tamtego czasu i miejsca, Izrael interpretuje i rozumie swoje wybraństwo i własną misję

18 Por. Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”..., dz. cyt., s. 43–53; Por. także w kontekście Pascala i Newmana: Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów*..., dz. cyt., s. 215–216.

19 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół*..., dz. cyt., s. 120.

20 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół*..., dz. cyt., s. 121.

21 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół*..., dz. cyt., s. 124.

w perspektywie niesienia ofiary zbawienia innym narodom. To tu ujawnia się jego paradoksalna, cudowna natura, której uświadomienie zajęło mu całym sporo czasu. W jej świetle rozumie siebie w funkcji tajemniczego, rozległego i zadziwiającego królestwa przyszłości. Trzecim aspektem cudowności Izraela jest jego niewytłumaczalne trwanie w czasie przy zachowaniu własnej oryginalności. Widzieliśmy już pewien wymiar tego trwania w przypadku wcześniej mówionego trwania monoteizmu. Tym razem chodzi jednak o coś więcej niż trwałość jednego, nawet jeśli zasadniczego, elementu duchowej struktury Izraela. Fakt trwałości „formy żydowskiej” (*forma Iudaeorum*) budził nieprzerwane zdziwienie już od samej starożytności, nawet jeśli niektórzy próbowali wykazać jego banalność. Wyjątkowość tego trwania staje się nawet²² bardziej widoczna z upływem czasu²³.

Powyższe analizy oryginalnego ujęcia Journeta pozwoliły Kamykowskiemu na postawienie istotnej tezy interpretacyjnej:

przedstawienie fenomenu Izraela jest u Journeta świadomie skierowane ku wyjaśnieniu teologicznemu. Fakty, które ukazują się rozumowi jako cudowne, powinny odsłaniać przed wiarą tajemnicę, której są zewnętrznym przejawem. Potrójny cud monoteizmu, mesjanizmu i trwania Żydów przyciąga uwagę ku misterium Izraela, którego nie da się przeniknąć bez wzniesienia się na poziom Bożych postanowień oświetlanych blaskiem jego nadprzyrodzonego Objawienia²⁴.

Z powyższego fragmentu wydobywam dwie zasadnicze tezy. Po pierwsze Kamykowski w analizach Journeta dostrzegł prawdziwą możliwość i potrzebę wypracowania teologii Izraela. Krakowski teolog rozumiał, że Journet jest jednym z pierwszych autorów, którzy taką teologię chcieli wkomponować w całość teologii systematycznej. Po drugie Kamykowski wyraźnie dostrzegł formalną zasadę, jaką taka systematyczna teologia powinna kierować się w odniesieniu do rozumienia Izraela i jego miejsca w dziejach świętych. Chodzi o to, że w podwojonej optyce tajemnicy i cudu – tak jak zostały

22 Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 136.

23 Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 125.

24 Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 129.

one opisane powyżej – ekonomia cudu prowadzi do pogłębionej konstatacji tajemnicy. Teologia Izraela może zatem wychodzić od faktów dostępnych rozumowi. Wszak one odznaczają się zdolnością prowadzenia ku tajemnicy. Ekonomia rozumu i wiary, tajemnicy i cudu, nie wykluczają się wzajemnie, ale w zorganizowany sposób się łączą. Kamykowski nie odrzucił i nie bagatelizował faktyczności dziejów Izraela, lecz odkrył, idąc za Journetem, ich zagadkowość i cudowność, poprowadził ku głębszemu zrozumieniu tajemnicy Izraela. Czyż nie oznacza to, że wiara w swojej judeochrześcijańskiej konstelacji znaczeniowej ostatecznie budzi się w historii i w swej istocie nigdy nie jest jakimś ahistorycznym abstraktem? Takie prowadzenie analizy tekstów Journeta odsoniło coś z osobistej wrażliwości jej autora.

Tak czy inaczej należy stwierdzić, że Kamykowski podkreślił zwrot w myśleniu Journeta, który zaczął dzięki swoim studiom nad Izraelem odkrywać wymiar czasowy zagadnień teologicznych i poszerzać o niego własne zacięcie systematyczne.

Przyglądając się artykułowi z 1935 roku, w którym Journet próbuje podać pierwszy podjętą problematykę [żydowską], odkrywa się, jak bardzo zagadnienie Izraela zmusza nie tylko do refleksji nad relacją między „tym co duchowe” a tym „co doczesne”, lecz również, jak wprowadzono nieuchronnie w łono rozważań teologicznych wymiar czasu. Patrząc jedynie na podrozdziały tego artykułu, widzi się, jak Journet przechodzi od perspektywy systematycznej i statycznej dobrze uporządkowanych rozróżnień, tak drogich teologowi o duchu tomistycznym, arystotelesowskim, do rozważań i wzroście Królestwa pielgrzymującego, o perypetiach jego życia, o „konkretnych okresach życia” Kościoła²⁵.

Zaobserwowana przez Kamykowskiego przemiana Journeta i jego rozumienia zadania teologii może być odczytana jako pewnego rodzaju reguła i postulat metodologiczny dla teologii systematycznej. Jeśli prawdą jest, że systematyczność teologii wypływa wprost z wzięcia pod uwagę jej historycznej natury (w podwójnym znaczeniu: teologia chrześcijańska jako

25 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 137.

historia pewnego sposobu myślenia oraz teologia chrześcijańska jako nauka o Objawieniu dokonanym w historii), to ów historyczny wymiar myślenia teologicznego pochodzi wprost z wzięcia pod uwagę swoistości Izraela w jego opowiadaniu o prawdzie. Tak jak włączenie w eklezjologię i teologię systematyczną rozważań nad Izraelem zdynamizowało tomistyczne zacięcie Journeta, tak może ono doprowadzić do uhistorycznienia i egzystencjalizacji narracji teologii chrześcijańskiej. Izraelologia jest istotną częścią własnej tożsamości i metodologii teologii chrześcijańskiej.

Izrael w dziejach zbawienia

Kamykowski przeszedł płynnie do analizy myśli Journeta pod kątem związku Izraela z tajemnicą Kościoła oraz uczestnictwa Izraela w dziejach zbawienia. Schematycznie punkt dojścia jego analiz można sformułować za pomocą dwóch powiązanych ze sobą tez: „Kościół jest rzeczywistością pierwotną”²⁶ i „studium tajemnicy Izraela podjęte przez Journeta pozwala jaśniej ujrzeć tajemnicę Kościoła”²⁷. Z pozoru obie przytoczone tezy mogą zdawać się sobie przeciwstawne. Wszakże, jeśli Kościół jest pierwotny, to on powinien wyznaczać płaszczyznę rozumienia Izraela, a nie na odwrót. Trzeba jednak stwierdzić, że powyższe tezy się nie wykluczają, lecz wzmacniają: skoro rzeczywistością pierwotną jest Kościół, to Izrael przynależy już zawsze do niego i właśnie dlatego może pomagać w zrozumieniu jego najgłębszej natury wystaczającej się w czasie.

W tak zarysowanym polu badawczym Kamykowski podjął cztery zagadnienia: wymiar zbawczy istnienia Izraela w perspektywie ekonomii prawa Mojżeszowego, związek między Izraelem a Chrystusem, dzieje Izraela po Chrystusie i eschatologiczną perspektywę wcielenia Izraela w tajemnicę zbawienia u kresu czasów. Według mnie nie ulega wątpliwości, że pismo zaświadcza o fakcie odgrywania przez Izrael wyjątkowej roli w ekonomii

26 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 331.

27 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 333.

zbawczej. Z takiej oto konstatacji rodzi się podstawowe pytanie o charakter tego zbawczego zaangażowania. Jednak nie ono wydaje się najważniejszym pytaniem, jakie Kamykowski zadał pod adresem teorii Izraela w myśli Journeta, a szerzej pod adresem samej rzeczywistości trwałości istnienia Izraela w czasie, szczególnie po wydarzeniu Chrystusa. To najważniejsze pytanie Kamykowski ujął w następujący sposób:

jaki jest w obecnym czasie to znaczy w wieku Ducha świętego, status teologiczny, jaki jest ostateczny sens istnienia tej (obecnie przeważającej) części Izraela, która znajduje się poza Kościołem w pełni zaktualizowanym²⁸?

Nie sposób przedstawić tutaj szczegółów wyczerpujących analiz tekstu szwajcarskiego autora dokonanych przez krakowskiego teologa. Wypada jednak zarysować chociażby kontury odpowiedzi na zadane pytania. I tak przede wszystkim Kamykowski zauważył, że zarówno Izrael, jak i Kościół:

[...] objawiają tajemnice Boga, jego zaangażowanie na rzecz człowieka w biegu jego dziejów, jako przejaw tajemnicy odkupienia²⁹.

W takiej perspektywie można mówić, że „Izrael jest ustanowiony przez przymierze widzialną formą Kościoła na etapie jego formowania się”, jak zwięźle Kamykowski podsumowuje myśl Journeta. Wcielenie, zesłanie Ducha świętego, powstanie Kościoła odnajdują w tej wizji swoje miejsce wewnątrz tajemniczego „łona”, jakim jest Izrael. W swoich konkretnych dziejach Izrael staje się na pewien czas Kościołem najpierw nieukończonym, a następnie oddalonym³⁰.

Między Izraelem a Kościołem istnieją zatem organiczne związki, które jednak nie sprawiają, że te dwie dziejzbawcze wielkości się utożsamiają. W tym względzie Izrael wykracza daleko poza wypracowany przez św. Augustyna schemat dwóch państw, poszerzony później przez Journeta w kierunku

28 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 175–176.

29 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 331.

30 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 332.

teorii państwa trzeciego³¹. Izrael nie identyfikuje się do końca z żadnym z tych państw, chociaż jego istotna część wchodzi w skład samego serca Kościoła apostołskiego. Izrael na zawsze pozostaje tajemnicą. Nie da się go po prostu rozszyfrować i zaszufladkować w jakichś wcześniej ustalonych kategoriach. Jest ludem brzemiennym, tajemnicą. Nawet jego odrzucenie, czasowe i nie ostateczne, zdaje się służyć przygarnięciu do tajemnicy nowego królestwa zrealizowanego w Kościele, złożonego z ludzi z wszelkich języków i narodów. Kamykowski, idąc za Journetem, zasugerował, że część Izraela, która obecnie³² nie przyjmuje Jezusa³³, „jest zachowana” dla swojej przyszłej integracji w dzieje zbawienia w eschatonie³⁴. Co więcej, ostateczny powrót Izraela, jego ostateczna inkorporacja w tajemnicę Kościoła, przyniesie samemu Kościołowi nowy rozkwit, odsłonięcie jego katolickości³⁵. Pomimo tego Izrael, który w gruncie rzeczy mimo swego nadprzyrodzonego jądra pozostaje rzeczywistością doczesną, tak jak sakramenty, nie wyłączając Eucharystii:

narodzony jako szczególny przejaw kościoła w trakcie formacji, jest przeznaczone do tego by roztopić się w nim jeszcze tu na ziemi w ten sposób – przypomnij mi raz jeszcze sformułowanie Journeta losy Izraela w swym punkcie wyjścia i w swym punkcie dojścia [...] pokrywają się z losami Kościoła.

Być może właśnie tutaj dotykamy najgłębszej tajemnicy Izraela: jego natura, przeznaczenie i dzieje sprawiają, że nie jest on widoczny nigdzie lepiej niż w Kościele, dla którego istnieje. Powtórzmy, nie można zrozumieć Izraela bez zrozumienia Kościoła, ale przecież nie można również zrozumieć Kościoła bez zrozumienia tajemnicy Izraela. W tym ujęciu Izrael jest kluczem hermeneutycznym do zrozumienia nadprzyrodzonej rzeczywistości Kościoła. W wizji Journeta, sam będąc rzeczywistością doczesną, jest ikoną,

31 Por. Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 150–158.

32 Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”..., dz. cyt., s. 129–145.

33 Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”..., dz. cyt., s. 146–160.

34 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 332.

35 Ł. Kamykowski, *Izrael i Kościół...*, dz. cyt., s. 328.

proroctwem, zapowiedzią tego, co nadprzyrodzone i jako takie zrealizowane w Kościele. W ten sposób wchodzi on na stałe i wprost do zakresu najbardziej autorskiej tematyki teologii chrześcijańskiej, w tym systematycznej teologii fundamentalnej. Wydaje się, że takie ujęcie, odkryte u Journeta, Kamykowski uczynił najbardziej swoim własnym, zarówno merytorycznie, jak i metodologicznie.

Widać to chociażby w opowiedzeniu się za tezą o trwałości pierwszego Przymierza. Kamykowski, komentując Ratzingera i Chrostowskiego, stwierdził:

Z pewnością Kościół ma własne rozumienie dynamizmu „Pierwszego Przymierza”, jednak niekoniecznie musi się to wiązać z ostrym przeciwstawieniem zawartym w ostatnim zdaniu cytowanego wyżej tekstu. Uniwersalistyczne powołanie Izraela nie musi się przeciwstawiać jego powołaniu do umiłowania i wiecznego świadectwa o mądrości Boga zawartej na zawsze w Dekalogu i całości *micwot* ogłoszonych w Torze jako warunki Przymierza Synajskiego. Skoro przymierze noachickie z narodami może współistnieć z „nowym Przymierzem”, które głosi Kościół Chrystusowy (Zgromadzenie Chrystusowe „całego Izraela”) jako aktualne już teraz, to również może z nim współistnieć Przymierze Synajskie przeżywane w Zgromadzeniu Izraela „według ciała” (w Synagodze kontynuującej „Kościół pod Prawem” – *Ecclesia sub Legge*). Wraca tu myśl o różnym wypełnianiu się Bożego *kairos* w tym samym czasie *chronos*. Zanegowanie takiej możliwości wymaga dodatkowego uzasadnienia. Szukano go dawniej, jak widzieliśmy, w demonizowaniu „zatwardziałości (*porosis*)” Synagogi³⁶.

Dzisiaj sytuacja uległa zmianie. Najnowsza teologia szuka sposobu wyrażenia jedności boskiego działania i bliskości między Izraelem i Kościołem, rozumiejąc ten drugi przez pryzmat pierwszego. Kościół staje się pewnego rodzaju Izraelem rozszerzonym o pogan. Teologia zastępstwa (Kościół zastąpił Izrael), stanowiąca do niedawna podstawę hermeneutyki relacji Kościoła i Izraela, ustępuje miejsca ujęciu bardziej harmonicznemu, łączącemu.

36 Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów...*, dz. cyt., s. 318–319.

Przyjęcie paradygmatu dwu „eklezji” („synagog”) jednego Ludu Bożego – („całego”) Izraela, konstatuje Kamykowski, wydaje się posuwać naprzód właściwe zrozumienie Bożych zamysłów co do historii³⁷.

Podsumowanie i syntetyczne wnioski w perspektywie przyszłości

Prace Kamykowskiego poświęcone chrześcijańskiej wizji Izraela są na naszym rodzimym rynku teologicznym oryginalne i wnoszą do niego – pomimo upływu wielu lat – istotną nowość i świeżość wciąż nieczęsto poruszanej tematyki. Przede wszystkim trzeba wskazać, że Kamykowskiemu udało się wykazać nie tylko to, że teologia fundamentalna, a szerzej cała teologia systematyczna, powinna zajmować się stale zagadnieniami związanymi z Izraelem, lecz także to, że takie zainteresowanie jest wręcz nieodzowne dla pełnej i adekwatnej realizacji jej własnych zadań. Dotyczy to przede wszystkim perspektywy wiarygodności przesłania chrześcijańskiego, które wyrasta genetycznie z powołania Żydów. Co więcej, szczerza i rzetelna inkorporacja perspektywy izraelologicznej oferuje chrześcijańskiej refleksji nad objawieniem nowe, całkiem obiecujące horyzonty podejścia do starych, wciąż nie do końca rozwikłanych zagadnień, kwestii dyskutowanych i sporów obecnych w teologii na przestrzeni całej jej dziejowej wędrówki. Jest faktem, że w pewnej mierze i z powodu znanych przyczyn (rozejście się synagogi i Kościoła, potrzeby ewangelizacji) chrześcijaństwo w swoim patrystycznym początku zwróciło się ku stylowi myślenia wyznaczonemu przez standardy klasycznej filozofii greckiej³⁸. To zwrócenie, choć nie doprowadziło do hellenizacji przesłania ewangelicznego, to jednak zmniejszyło wpływ wątków żydowskich wewnątrz teologicznej hermeneutyki rodzącego się i kształtującego chrześcijaństwa. Oczywiście pamiętamy wszyscy walkę młodego Kościoła z gnozą i jej marcjonistycznym ramieniem, podczas której

37 Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów...*, dz. cyt., s. 354–355.

38 Por. J. Ratzinger, *Bóg wiary i Bóg filozofów* (Opera omnia III/1–2), Lublin 2021.

wyznawcy Chrystusa nie zgodzili się na odrzucenie pism wchodzących w skład tego, co dzisiaj powszechnie i dość nieadekwatnie zwykło nazywać się Starym Testamentem³⁹. Ten fundamentalny gest – z którego Kościół nigdy się nie wycofał – nie tylko zrodził wielką syntezę wiary, jaką jest autorski wykład św. Ireneusza z Lyonu, lecz także stał się stałą podstawą właściwej metodologii teologii, obecnej, choć z mniejszą intensywnością, nawet w opracowaniach nowożytnej scholastyki. Nie zmienia to jednak faktu, że najpóźniej od IV wieku⁴⁰ wyobraźnia chrześcijańska kształtuje się pod wpływem debat i argumentów, które nie wynikają wprost z medytacji nad ciągłością fenomenu judeochrześcijaństwa. Na szczęście ostatnie dzieje teologii, za sprawą pogłębionych badań historycznych, biblijnych i systematycznych, naznaczone są powolną, ale nieustępliwą tendencją do systematycznej prezentacji teologii chrześcijańskiej w świetle umysłowości, teologii, doświadczenia i dziejów Izraela. Jak widać, stawką jest coś więcej niż tylko opracowanie trudnego zagadnienia sensu i celowości w obecnym momencie istnienia Izraela oddzielonego. W grę wchodzi odnowiony paradygmat

39 Tematykę nazewnictwa Kamykowski naświetla w: *Obraz Izraela i Żydów...*, dz. cyt., s. 316–317: „Po rozstrzygnięciu, że lepiej, bo bardziej zgodnie z sensem hebrajskiego *brith*, jest oddać nowotestamentowe *diatheke* jako «przymierze» niż jako «testament», pozostała kwestia, czy nadal określać je w chrześcijańskiej teologii jako «stare» w przeciwieństwie do «nowego». Racją przemawiającą za tą tradycją przekładu byłby sens całkowitej nowości, a nie tylko odnowy czegoś od dawna istniejącego, jaki kryje się za mówieniem w Liście do Hebrajczyków o nim *kaine*, a nie *nea*. Nie chcąc wszakże sugerować negatywnego stosunku do pierwszej części Biblii chrześcijańskiej, co ma się wiązać z pejoratywnym sensem terminu «stary», ani przesądzać na korzyść supersesjonizmu, niektórzy autorzy proponują określenie «dawne przymierze», co wydaje się emocjonalnie bardziej neutralne i nie przesądza o aktualnej wartości Biblii hebrajskiej, niesionej przez nią treści i jej pozachrześcijańskich interpretacji, w szczególności interpretacji rabinicznej. Jeszcze bardziej pozytywne odniesienie do niej buduje określenie «pierwsze przymierze». Nie tylko przypomina chronologiczną kolejność, ale zdaje się podpowiadać, że pierwsze jest fundamentem (korzeniem) drugiego (nowego). Ta troska o nazwę adekwatną do takiej świadomości Kościoła, w której supersesjonizm przynajmniej nie jest już oczywistą konsekwencją zaistnienia «nowego przymierza», pokazuje, że trzeba tym bardziej rozważyć kwestię współistnienia w Bożych rządach nad światem różnych Jego «przymierzy» z ludzkimi społecznościami”.

40 J. Pelikan, *Christianity and Classical Culture. The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism*, Yale University Press, New Haven and London 1995.

uprawiania teologii chrześcijańskiej. Bez popadania w jałowy i pusty anachronizm właściwy antyhelleńskim (antymetafizycznym) wystąpieniom teologii liberalnej trzeba powrócić do tłumaczenia istoty chrześcijaństwa, jego głównych instytucji i prawd w świetle teologicznych dziejów Izraela. Wstępne projekty o szerokim zakresie badań już posiadamy⁴¹. Możliwość ich recepcji w Polsce w dużej mierze może być uzależniona i stymulowana przez powrót do pism krakowskiego teologa fundamentalnego.

Kamykowski w swoich badaniach próbował utorować drogę dla takiego podejścia w Polsce, poprzez podjęcie trudnych tematów prowadzących często do sporów, a następnie odmitologizować czarne legendy i niewłaściwe interpretacje tajemnicy Izraela. Jego przekonanie – z którym podchodził do badań nad Journetem – że fundamentalne zagadnienie wiarygodności chrześcijaństwa musi zostać poszerzone o systematyczną refleksję nad Izraelem, która skądinąd powinna stać się integralną częścią własnej metody teologii, uważam za jeden z najistotniejszych i ważnych postulatów metodologicznych w globalnej teologii ostatnich dziesięcioleci.

Sprawa jest istotna i nagłaża także w perspektywie przyspieszającej dynamiki sekularyzacji, a sama kwestia wiarygodności nie ogranicza się jedynie do debat intelektualistów. W tym kontekście pojawia się pytanie istotne nie tylko dla samej teologii, lecz także dla wizji duszpasterskiej. Czy jedną z przyczyn spłaszczenia duszpasterskiej dynamiki życia kościelnego nie jest praktyczna nieobecność w niej wątków żydowskich, która skutkuje niewłaściwą hermeneutyką wiary? Wydaje się, że zarówno świadome odrzucenie, jak i zaniedbanie tych wątków jest rezygnacją z pogłębionego rozumienia chrześcijaństwa, które mogłoby otworzyć nowe drogi uczciwego i adekwatnego dotarcia do wyobraźni religijnej współczesnego chrześcijaństwa. Tak jak uwzględnianie wątków żydowskich może zdynamizować dość statyczną – przynajmniej w pierwszym odbiorze – systematyczność paradygmatu scholastycznego i zaoferować nowe, poszerzające paradygmaty myślowe,

41 Myślę tu o wielotomowej teologii systematycznej Friedricha-Wilhelma Marquardta. Chodzi przede wszystkim o chrystologię zawartą w ramach autorskiej dogmatyki: *Das christliche Bekenntnis zu Jesus, dem Juden. Eine Christologie*, t. 1–2, Mohn–Gütersloh 1990–1991.

tak też świadome i dobrowolne interpretowanie tajemnic chrześcijaństwa w odniesieniu do żydowskich korzeni w praktyce pastoralnej może nie tylko historycznie i egzystencjalnie uwiarygodnić Kościół, lecz także powoli naprawiać mocno nadwyrężony dziś słuch religijny chrześcijan. Nie chodzi tu o odczynienie dziejów i przemoczone wtłoczeniem chrześcijaństwa w schemat religii żydowskiej. Chrześcijaństwo jest w dużej mierze jakościowo inne. Nie wolno jednak zapominać, że ta jakościowa inność przyszła na świat wewnątrz, w łonie Izraela.

Chciałbym na koniec wyrazić moją osobistą wdzięczność dla ks. prof. Łukasza Kamykowskiego. Jakies 30 lat temu był moim nauczycielem teologii fundamentalnej, aby następnie stać się uniwersyteckim Kolegą, nie przestając być wciąż mądrym nauczycielem. Dziękuję Ci, drogi Profesorze, szczególnie za rozmowy i ciągłe otwieranie nowych perspektyw, przede wszystkim w dziedzinie Izraela i dialogu. Te lekcje, jakże właściwe naszemu krakowskiemu środowisku i charakterystyczne dla jego twórczej, wiernej otwartości duchowej, współbudowanej i wzmacnianej przez Ciebie, nie zostaną zapomniane.

ABSTRAKT

Miejsce Izraela w teologii fundamentalnej Łukasza Kamykowskiego

Artykuł przedstawia zarys problematyki powiązanej z izraologią ks. prof. Łukasza Kamykowskiego. Analizie zostają poddane trzy monograficzne obszernie publikacje w tym względzie, które uznać należy za zbierające poglądy Kamykowskiego w przedmiotowej dziedzinie. W artykule zaprezentowana zostaje najpierw metodologia Kamykowskiego wypracowana w celu adekwatnego ujęcia problemu i wskazania na możliwe drogi chrześcijańskiej teologii Izraela. Oprócz metodologii w artykule zostaje przedstawione miejsce Izraela w dziejach zbawienia oraz teologiczne ujęcie jego fenomenu w kategoriach tajemnicy i cudu.

Słowa kluczowe: Kamykowski, Journet, izraologia, Izrael, historia zbawienia, cud, tajemnica

ABSTRACT

The Place of Israel in Łukasz Kamykowski's Fundamental Theology

The article presents an outline of issues related to the israelology of Rev. Prof. Łukasz Kamykowski. Three monographic, extensive publications in this regard are analyzed, which should be considered as collecting Kamykowski's views in the field in question. The article first presents Kamykowski's methodology developed to adequately grasp the problem and point to possible paths of Christian theology of Israel. In addition to the methodology, the article presents the place of Israel in the history of salvation and the theological treatment of its phenomenon in terms of mystery and miracle.

Keywords: Kamykowski, Journet, israelology, Israel, salvation history, miracle, mystery

BIBLIOGRAFIA

- Feingold L., *The Mystery of Israel and the Church*, vol. 1–3, Miriam Press, St. Louis 2010.
- Hoping H., *Jesus aus Galiläa – Messias und Gottes Sohn*, Herder, Freiburg–Basel-Wien 2019.
- Kamykowski Ł., *Izrael i Kościół według Charlesa Journeta*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1993 (Rozprawy Habilitacyjne, 3).
- Kamykowski Ł., „Cały Izrael”. *Ku katolickiej wizji Izraela i Żydów*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1996 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 2).
- Kamykowski Ł., *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2022.
- Kinzer M. S., *Zgłębiając własną tajemnicę. Kościół w mesjańskiej myśli żydowskiej*, Bratni Zew, Kraków 2019.
- Levering M., *Engaging the Doctrine of Israel. A Christian Israelology in Dialogue with Ongoing Judaism*, Cascade Books, Eugene 2021.
- Marquardt F.-W., *Das christliche Bekenntnis zu Jesus, dem Juden. Eine Christologie*, t. 1–2, Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, Mohn–Gütersloh 1990–1991.
- Meier J. P., *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus*, Yale University Press, New Haven 1991–2016.

Pelikan J., *Christianity and Classical Culture. The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism*, Yale University Press, New Haven and London 1995.

NOTA BIOGRAFICZNA

Robert J. Woźniak (ur. 1974) – prezbiter archidiecezji krakowskiej, dr hab. teologii dogmatycznej, prof. Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II. Pracuje w Katedrze Antropologii Teologicznej. Jest wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Teologów Dogmatyków, był redaktorem naczelnym „Theological Research”, obecnie redaguje dwie kolekcje książek teologicznych: *Myśl Teologiczna* (WAM) oraz *Sapientia* (Bratni Zew). Członek Papieskiej Akademii Teologicznej przy Papieskiej Radzie ds. Kultury (Watykan) oraz sekcji filozofii Nauki przy PAU. W roku 2008 otrzymał Nagrodę Ergo Hestii i Znak im. ks. J. Tischnera za książkę *Przyszłość, teologia, społeczeństwo* (WAM, Kraków 2007). Opublikował również: *Primitas et plenitudo. Dios Padre en la teología trinitaria de San Buenaventura* (Eunsa, Pamplona 2007), *Desafíos de la vida eclesial en el umbral del nuevo siglo* (Roel, Lima 2008), *Metafizyka i teologia. Debata u podstaw* (redakcja, WAM, Kraków 2008), *Rethinking Trinitarian Theology* (wspólnie z G. Maspero, Continuum, London–New York 2012), *Różnica i tajemnica. Objawienie jako teologiczne źródło ludzkiej sobości* (W Drodze, Poznań 2012), *Sekret Credo* (Znak, Kraków 2014), *Szkola patrzenia. Rozmowy w Trójcy Świętej* (WAM, Kraków 2018), *Dogmat i metoda. Wprowadzenie do badań interdyscyplinarnych w teologii dogmatycznej* (WAM, Kraków 2021) oraz *Praca nad dogmatem. W drodze do odnowy teologii dogmatycznej* (WAM, Kraków 2022).